Estelle VARIOT

Limba şi diversitatea culturală

E.V. – conf. univ. dr. în filologie, „UFR ALLSH", CAER EA 854, responsabilă de Seminarul de traducere poetică „Mihai Eminescu" şi de „Biroul de traduceri administrative, tehnice şi literare" din „Université d'Aix-Marseille". Domenii de cercetare: lingvistică, traducere, diversitate culturală (Francofonie), traducere şi plurilingvism, filologie română, dialectologie română, lexicologie română, influenţa franceză asupra limbii române. Autoare a unor importante studii şi articole.

Când am ajuns la Aix-en-Provence, venind dinspre Provența orientală, adică din Alpii Maritimi (zona Cannes – Nisa, Capătul Provenței, cum îi plăcea lui Frederic Mistral să-i spună), m-am înscris la Facultatea de Litere, specializarea LMA, adică Limbi Moderne Aplicate, mențiunea trilingvă (engleză, spaniolă şi română), pe care am absolvit-o, cu perspectiva de a mă specializa în română. Recunosc că Diploma de studii aprofundate (DEA) şi Doctoratul sub conducerea Domnului Profesor Valerie Rusu au fost pentru mine o experiență benefică, pentru că m-au ajutat să înțeleg influența limbii franceze asupra lexicului românesc într-o epocă deosebită, cea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dicționarul lui Teodor Stamati, operă lexicografică publicată, în 1851, la Iaşi, capitala principatului Moldovei[1], a fost una dintre sursele care mi-au facilitat înțelegerea. Revin, prin urmare, cu mare plăcere, la respectiva lucrare lexicografică, incluzând o abordare comparativă, deoarece un dicționar, mai ales vechi, reprezintă, într-adevăr, mărturia caracterului unitar al unei limbi. În cazul nostru româna de pe ambele maluri ale Prutului nu a încetat să fie vorbită pe întreg teritoriul românesc, deşi a fost scindat în state diferite, mai ales ținând cont de organizarea administrativă în ambele principate (Regulamentul organic), în secolul al XIX-lea şi Ardealul fiind sub stăpânire (austro-ungară).

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

O limbă romanică ce s-a scris cu două alfabete

Particularitatea importantă a acestui dicționar o constituie faptul că este redactat în chirilica de tranziție, care include, pe lângă slovele chirilice, și unele litere latine, ceea ce implică probleme de concordanță între cele două alfabete și de redare a unor foneme specifice românești, cu altă grafie. În schimb, în Ardeal, se găseau deja lucrări și reviste în variante bilingve (cu grafie latină și chirilică), dată fiind, între altele, situația plurilingvă, cu ungurii și cu sașii. Reamintim că înlocuirea oficială a alfabetului chirilic s-a făcut în 1866, printr-un decret al Academiei, după lungi dezbateri asupra folosirii și necesității acestei grafii, înrudită cu cea slavă și cu cea grecească, însă inadecvată pentru o limbă romanică.

Lexicul, martor al evoluției societății

Dicționarul lui Teodor Stamati, în definițiile pe care ni le propune, ne oferă și o serie de detalii asupra societății și a contextului social, economic, cultural și politic al epocii. De exemplu, termenul *dietă* (916/67)[2] ne permite să stabilim prezența unor influiențe învecinate, în afară de Franța, Rusia, Prusia etc., și etimologia latină. Organizarea politică și administrativă ia în seamă diversele clase ale societății, precum profesiunile ei (*Agronom* 47/4[3]).

Influența franceză apare în domeniul relațiilor internaționale, al gastronomiei, al modei și al culturii (mai ales în ceea ce privește teatrul și comedia). De exemplu, lexemul *actoriu*, *actoriță*[4], așa cum apare în dicționarul lui T. Stamati, nu mai există. Evident că, pentru fiecare inovație din domeniul tehnicii, al literaturii sau al vieții cotidiene, oamenii găsesc cuvintele adecvate. Lexicografii intră în scenă, să adapteze la realitatea românească unele evenimente externe sau interne, prin crearea unor noi cuvinte sau prin modificarea structurii lor. Toate aceste aspecte trebuie raportate și la vorbitorii acelor vremi, căci ei sunt cei care dau viață limbii și găsesc mijloace, ca să supraviețuiască sub o formă sau alta.

Lexicul, martor al evoluției limbii

Nu trebuie să trecem cu vederea că gramaticienii, savanții sau lexicografii propun unele norme (de pildă, *Contrabandă* 2046/146[5]), care ne

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

permit să urmărim evoluția limbii. Prefețele vechilor dicționare sunt, în această privință, edificatoare, indicând tendințele limbii și aspectele normative ale construcției formelor.

Unele fenomene însă nu pot fi controlate de instituțiile de resort, deoarece țin de evoluția naturală a limbii pe care normele pot, în unele cazuri, dar nu în toate, să le contrazică. Așadar, crearea, internă ori externă, respectă elementele constitutive ale limbii, iar inovațiile folosesc obligatoriu elementele care le corespund. Prin urmare, pot împiedica evoluția când este în dezacord total cu natura profundă a limbii și a lexicului, a sintaxei, a gramaticii. Am menționat înlocuirea alfabetului, dar e vorba și despre anumite evoluții care fac unele fenomene sau influențe să se accentueze și să creeze anumite tendințe. În zilele noastre, atestăm o amplă dezbatere privind atât feminizarea numelor de profesiuni, cât și rolul femeilor în societate, ceea ce implică nu doar evoluția vocabularului.

Îmbogățirea românei

În momentul când s-a reorientat româna spre izvoarele ei latineşti, după multe secole de influențe orientale şi slave, au apărut tendințe latinizante, italienizante etc. Aceste orientări i-au permis limbii române să se relatineze și să creeze noi modalități în domeniul sufixării, de exemplu. Forța unor influențe, de-a lungul secolelor, nu rezistă, dat fiind că sunt curente de origini diverse care permit intercalarea altora, pentru ca limba să aibă posibilitatea să le integreze sau să le respingă, în funcție de utilitatea elementelor lor. Observația este valabilă și pentru influențele posterioare, căci ne confruntăm, în principal, cu aceleași tendințe de compensare. Iată de ce cuvintele care răspund unor necesități imperioase (tehnice, culturale, lingvistice etc.) vor fi primite în lexicul limbii și, treptat, adaptate, pe când celelalte, după câțiva ani, vor fi considerate învechite (de exemplu, unele ce desemnează obiecte vestimentare care nu mai corespund modei actuale).

De-a lungul secolelor, evoluția limbilor ne demonstrează totuși că perioadele în care o tendință artificială a fost impusă limbii și vorbitorilor săi, prin purificare sau folosire excesivă, au fost contrabalansate de altele, când s-au reașezat lucrurile, pentru a se afirma o limbă armonioasă, estetică, potrivită fiecărui popor și care evoluează odată cu el. Este sensul marilor mișcări literare înrudite cu activitatea lui Dimitrie Can-

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

temir, școala latinistă din Ardeal și „Dacia literară" sau revista „Convorbiri literare" de mai târziu, care au contribuit la nașterea unei literaturi naționale, pe lângă o limbă literară românească care să se potrivească noilor schimbări ale vremurilor.

Limba română în concepția lexicografului T. Stamati

Din punct de vedere lingvistic, de menționat că lucrarea lui Teodor Stamati este un dicționar – o operă lexicografică cu organizare proprie, cu criterii alese după voința autorului și conformă cu preocupările publicului căruia i se orienta cartea, precum și cu normele existente în această epocă, chiar dacă autorul era conștient de unele schimbări profunde care erau în curs, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și care aveau să ducă la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, grație eforturilor unor oameni de litere, precum D. Cantemir, I. H. Rădulescu ș.a.

De asemenea, considerăm că dicționarul lui Teodor Stamati, ca orice operă, constituie o mărturie a limbii autorului. Analizele gloselor și ale definițiilor date de Teodor Stamati ne oferă mai multe informații despre limba română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și evidențiază unele trăsături ale graiurilor moldovenești, cu alternanțe vocalice și consonantice (de exemplu, *esotic* 1295/92[6]), care sunt confirmate și de alte scrieri din aceeași epocă, mai ales în paginile revistei „Convorbiri literare"[7].

Analiza unui dicționar evidențiază că lexicul este un ansamblu viu, aflat într-o permanentă mișcare. Vocabularul se îmbogățește cu noi cuvinte (împrumuturile neologice), câștigă sau pierde alte elemente, prin creații interne (derivare, variații semantice ori analogii), datorită unor efecte extrinseci ale modei, ale evoluțiilor tehnologice sau ale cunoștințelor. La acestea se adaugă cele intrinseci, care privesc purificarea limbii sau capacitatea de regenerare.

Constatarea acestei realități lămurește, după părerea noastră, legătura privilegiată dintre limbă (cu toate accepțiunile ei) și diversitatea culturală.

Legătura dintre limbă și popor

Limba este, după unele teorii, o însușire care-i permite omului să se deosebească de animale și îi oferă prilejul de a-și exprima gândurile.

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

De la început, a fost o legătură între gândire și exprimarea acesteia prin limbaj, care s-a inițiat cu unele zgomote și onomatopee și, după aceea, cu unele cuvinte evoluate și îndepărtate de forma lor inițială. Evoluția omului și conviețuirea într-o formă socială, comună sau diferită, au creat și facilitat diferențierea limbajului și apariția posibilă a protolimbii care ar fi, pentru latină și greacă, pentru limbile germanice și indo-iraniene, indo-europeana. În ciuda faptului că nu e posibil să se reconstituie limba primară în întregime și, chiar mai mult, limba ei mamă, cea care a dat naștere indo-europenei, nu putem să trecem cu vederea că există între limbile actuale (chiar din familii diferite) unele coincidențe și asemănări care corespund deja uzului vorbitorilor și care nu pot fi considerate întâmplătoare.

Însăși originea latinească a cuvântului (*lingua, -ae*, f.) în limbile romanice (fr. *langue*, rom. *limbă*, esp. *lengua*, port. *língua*, prov. *lengo*, cat. *llengua*, it. *lingua*) ilustrează că sunt înrudite și că repartizarea în consoane și vocale corespunde unor modificări fonetice (legile fonetice) și unor aptitudini specifice fiecărui popor de a rosti diferitele sunete. De exemplu, labializarea grupului -gu-, unde avem de-a face cu o adaptare, ca să ajungem la *-m-*; adică -gu- > -b- în română și în sardă unde există și forma *limba*[8]. Cât privește româna, ilustrează specificitatea acestei limbi ca unic reprezentant al ramurii orientale a romanității.

Fragmentarea latinei, în cazul limbilor romanice, ține deci de substrat și de contactele ulterioare pe care le-a avut cu alte limbi și, bineînțeles, popoare. Trebuie remarcat faptul că fragmentarea însăși s-a făcut treptat și că, în mai multe cazuri, este vorba despre unele decizii ale puterii sau ale administrației, ceea ce le-a permis istoricilor și epigrafiștilor să remarce că, printre oamenii de rând, latina nu se mai înțelegea.

Din cele menționate anterior, reiese că limba este strâns legată de poporul care o folosește și o modelează, ca să i se potrivească. Cu totul altceva este dezbaterea despre limba vorbită și cea scrisă. De fapt, limba scrisă, spre deosebire de cea vorbită, este, în general, mult mai îngrijită și ține cont de norme. Amândouă însă reprezintă expresia cea mai înaltă a unui popor.

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

Limba și plurilingvismul

O altă caracteristică a limbii materne este că, în general, aceasta corespunde personalității și esenței fiecărui om (a se analiza, în această privință, poeziile lui Grigore Vieru și ale lui Vasile Romanciuc). În mod evident, sunt unele persoane care își schimbă limba de voie sau de nevoie, chiar dacă nu o mai folosesc, fac inconștient împrumuturi, atunci când trebuie să traducă un text. Este vorba despre unele expresii, a căror origine e ușor de perceput, și care reflectă, de asemenea, specificitatea și bogăția lor din punct de vedere cultural și lingvistic. Cazul persoanelor bilingve e și mai interesant, chiar dacă situațiile în care bilingvismul este complet sunt foarte rare. În acest sens, în ambele limbi se observă contaminări lexicale, stilistice.

Bilingvismul și plurilingvismul reprezintă una dintre temele mele de predilecție, la care se adaugă traducerea. Am lucrat timp de doisprezece ani în cadrul Atelierului „Traducere și plurilingvism", am fost coresponsabilă a acestui atelier timp de 6 ani și am editat volumele 7, 14 si 21 ale CER (Cahiers d'Études Romanes), dedicate numitului subiect.

Problema statutului unor limbi care coexistă într-o anumită organizație statală este, de asemenea, un aspect foarte important, dat fiind că, în unele cazuri, există limbi oficiale care sunt concurate de alte idiomuri, chiar neoficiale, având statut de „limbă de fiecare zi". Este cazul englezei în mai multe țări. Putem invoca și cazul unor limbi care au sau au avut o putere economică, culturală deosebită. Ideea este că influența unei limbi asupra alteia o modelează prin împrumuturile pe care le furnizează. Dar, treptat, se observă că sunt împrumuturi în ambele sensuri, ceea ce demonstrează că bogăția limbii constă și în capacitatea sa de a primi noi cuvinte și de a le adapta la structura sa internă.

Limba maternă și celelalte limbi

Menționăm aici că, în cazul în care o limbă și-a câștigat statutul de limbă de comunicare (cvasimonopolul englezei), situația nu trebuie dramatizată, întrucât nu toți vorbitorii, în fiecare țară, o vorbesc și nici nu o înțeleg la același nivel. Astfel, se atestă un dezechilibru între practică și realitate, mai ales că revenirea la limba maternă probează că ființa umană exprimă cele mai subtile nuanțe doar în limba maternă. Traumatismele care survin în urma abandonării acesteia constituie o altă

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

problemă, deşi, uneori, propria limbă reapare (cazul lui E. Cioran[9]).

Chiar dacă o limbă este mai puţin folosită în raport cu celelalte, toate sunt demne de interes. Prin urmare, dezbaterea despre latina care a murit sau a supravieţuit prin limbile romanice este actuală pentru orice limbă, într-un moment sau într-altul.

Rolul lingvisticii în această privinţă este foarte important, deoarece contribuie la analiza precisă a structurii şi a evoluţiei fiecărui idiom. Lingvistica trebuie înţeleasă în toate accepţiunile ei, chiar dacă un specialist în lingvistica generală nu poate acoperi toate domeniile lingvisticii. În fiecare specialitate, unele teorii sunt comune, pentru că o idee o explică pe cealaltă şi ne ajută să relaţionăm fapte de limbă cu alte discipline. Evoluţia românei în România şi în Republica Moldova, mai ales când se scrie din nou cu grafia latină, demonstrează existenţa unei singure limbi, deşi sunt unele diferenţe fonetice şi lexicale, ce ilustrează contactele cu alte popoare. Or, din punct de vedere lingvistic, aceasta e o adevărată comoară. Limba este expresia culturii, în sensul că ne împrumută cuvinte să ne exprimăm ideile şi să difuzăm modul nostru de a trăi spiritual şi material, de-a lungul timpurilor şi din generaţie în generaţie.

Traducerea şi transcrierea ori transliterarea au pus în evidenţă înaltul grad de latinitate al românei. I-au permis, de asemenea, să integreze împrumuturile, contribuind la reflexia asupra înnoirii limbii, oferindu-i noi mijloace de adaptare, mai ales cu ajutorul unor prefixe sau sufixe, a căror folosire este actualizată sau diferenţiată în zilele noastre.

În concluzie vom sublinia importanţa traducerii în revelarea cunoştinţelor şi a mentalităţilor popoarelor. Dezbaterea asupra obiectivelor traducerii este una instructivă. Traducerea presupune, evident, cunoaşterea, în toată profunzimea, a limbilor-ţintă şi sursă, fapt ce permite transpunerea operei originale în alt context, fără a trăda autorul şi fără ca cititorul să-şi dea seama că e o traducere. Primul obiectiv este, bineînţeles, să dispunem de unelte adecvate pentru a exprima caracteristicile culturilor prin limbă, esenţa spiritualităţii noastre.

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

Note

[1] Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, thèse de doctorat intitulée soutenue en 1996 (directeur: V. Rusu, membres du jury: MM. J. C. Bouvier, G. Taverdet, V. Rusu, Presses Universitaires du Septentrion, 3 tomes, Villeneuve d'Ascq, 1997, 1494 p. (lexicologie).

[2] Dietă, lat. adunare obștească în câteva țări (Ungariea). § regula de păstrat sănătatea. § Porția zilnică pentru un deregătoriu trimis într-o treabă (din partea ocîrmuirei) [Diète, lat. Assemblée populaire dans quelques pays (Hongrie). § la règle pour conserver la santé. § La portion quotidienne pour un dirigeant envoyé pour une affaire (de la part de l'administration)]. În Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 1997, 293. Semnalăm că majoritatea cuvintelor înregistrate de T. Stamati sunt prezente în lexicul limbii române actualmente, chiar dacă unele s-au adaptat treptat. Cele două cifre corespund, respectiv, cu numărul cuvântului şi cu numărul paginii din dicționarul original.

[3] Agronom, gr., cunoscătoriu de lucrarea pămîntului [Agronome, gr. Celui qui connaît le travail de la terre]. În Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine : le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 1997, 61.

[4] Actoriu, actoriță, l. persoană, ce se înfățoşază pe scenă în teatru şi reprezentează vreo faptă [Acteur, actrice, l. personne qui se presente sur scène au théâtre et représente un fait]. În Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine : le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 1997, 79.

[5] Contrabandă, fr. (nu controbont), lucruri, mărfuri oprite într-un stat de a întra sau a se face negot. § vărîtură, trecere de mărfuri oprit [Contrebande, fr. (pas controbont), choses, marchandises dans un état dont on empêche l'entrée ou le commerce. § introduction, passage de marchandises interdit]. În Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 1997, 531.

[6] Esotic, strein, nu firesc într-o țeară (plîntă) [forme moderne: Exotic: Exotique, étranger, pas naturel dans un pays (plante)]. În Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine: le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 1997, 372.

[7] „Convorbiri literare", Bucureşti, număr dublu (11-12), 1892.

[8] Această informație ne-a fost prezentată de către colegul nostru Adrian Chircu.

[9] A se vedea Rusu, Valerie, *Emile Cioran – l'étranger-métèque des Carpates, face à la langue française*, în *Atelier de Traduction et Plurilinguisme*. Travaux de l'Équipe d'Accueil 854, „Cahiers d'Études Romanes", n°14 (trei volume și un CD-Rom), ediție realizată de către E. Variot, Aix-en-Provence (care include stilurile formatate și sumarul automat), 2005, p. 191-202.

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)

Bibliografie

1. Valerie Rusu (coord.), Estelle Variot (red.), *Echos poétiques de Bessarabie (Moldavie) / Ecouri poetice din Basarabia (Moldova)*, Știința, Chișinău, 1998.
2. *** *Les langues du monde*, Coll. „Bibliothèque pour la science", Luçon, 1999.
3. *** *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*, 2. t., Paris, 1995.
4. *** *Linguistique comparée et typologie des langues romanes, Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août – 3 septembre 1983)*, vol. n°2, Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, Diffusion Jeanne Laffitte, Marseille, 1985.
5. Charles Braudel, *Grammaire des civilisations*, Arthaud Flammarion, Paris, 1987.
6. Olivier Cosma, *Le patrimoine culturel littéraire commun des Européens*, Ellipses, Paris, 2003.
7. Françoise Felce, *Malédiction du langage et pluralité linguistique. Essai sur la dynamique langues-langage*, L'Harmattan, Paris, Turin, Budapest, 2005.
8. Jean Peeters (coord.), *La traduction. De la théorie à la pratique et retour*, Presses Universitaires de Rennes, Collection Rivages linguistiques, Rennes, 2006.
9. Merritt Ruhlen, *L'origine des langues. Sur les traces de la langue mère*, Préface d'André Langaney, traduit de l'anglais (Etats-Unis) par Pierre Bancel, Débats/Belin, Paris, 1997.
10. Valeriu Rusu, *Le roumain. Langue, littérature, civilisation*, Ophrys, Gap, 1992.
11. Valerie Rusu, *Emile Cioran – l'étranger-métèque des Carpates, face à la langue française*, în *Atelier de Traduction et Plurilinguisme*, Travaux de l'Équipe d'Accueil 854, „Cahiers d'Études Romanes", n°14 (trei volumuri și un CD-Rom), ediție realizată către E. Variot, Aix-en-Provence (care include stilurile automatice și sumarul automatic), 2005, p. 191-202.
12. Alain Ruzé, *Vestiges celtiques en Roumanie. Archéologie et linguistique*, Peter Lang, Éditions scientifiques européennes, Paris, 1994, p. 128-131.
13. Estelle Variot, *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine : le dictionnaire de Teodor Stamati (Iassy, 1851)*, teză de doctorat susținută în 1996 (directeur: V. Rusu, membrii juriului: domnii J. C. Bouvier, G. Taverdet, V. Rusu, Presses Universitaires du Septentrion, 3 tome, Villeneuve d'Ascq, 1997, 1494 p. (lexicologie).
14. „Convorbiri literare", București, număr dublu (11-12), 1892.

Sites web consultés

http://www.moldovanet.net/moldavie.php?43/LIMBA-NOASTRA-Notre-langue&artsuite=1 (consulté le 10/02/2014)

BDD-A20685 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:13 UTC)